

Valentin Putanec

ETIMOLOŠKA ISTRAŽIVANJA O TERMINU KRUNICA I NJEVIM SINONIMIMA

A. Uvodno kao ilustraciju naše teme spomenut ću slijedeće: nedavno smo mogli vidjeti Svetozara Vukmanovića Tempa kako za vrijeme nekog intervjua pokreće zrnca na nekoj vrsti krunice a novinarka mu za vrijeme tog intervjua viče "maknite te patrice da vas mogu bolje snimati." Svetozar Ritig pak u visokim godinama plačnim glasom veli nekoj časnoj sestri da je nesretan jer je zaboravio moliti krunicu. Nedavno smo vidjeli u jednom filmu gdje Piter Ustinov koji igra trgovca crnog roblja za Arabiju kako bez ikakve grižnje savjesti moli neki tèspih premda se oko njega događaju okrutne stvari u kojima i sam sudjeluje. Dakle i danas predmet o kojem govorimo predstavlja pankulturološki, panreligijski predmet. Što se tiče samog principa ovog molitvenog predmeta, treba reći da se uvijek radi o nekom nizu, vrpci koja služi za nizanje nekih molitava. Javlja se (dokazano je) u hinduizmu i budizmu od prvog stoljeća naše ere, u islamu od 9. stoljeća. Nešto slično postojalo je i u Židova gdje *filakter* = *tefilin* Židovi stavljaju na čelo kod jutarnjih molitava. Adaptiran je u kršćana u početku 12. st. ali kao predmet za neliiturgijsku molitvu koja se prvotno sastoji od 50 očenaša i 150 zdravomarija. Prvotno je bila proširena kod samostanaca (priča se da ju je na Zapad uveo sv. Dominik, od 15. st. kod laika. Prvotni lat. naziv je *capelletum* ("šeširić od cvijeća", odatle u fr. *chapelet*, iz 12. st.), *psalterium*, *rosarium* i *sertum* (cf. za sve ovo *Lexikon für Theologie und Kirche*, sv. 9, 1964, s. v. *Rosenkranz*). Odmah možemo kazati da se *Psalterium B. M. V.* zove zbog toga što se broj zdravomarija (150) veže uz *Psaltir* Kralja Davida koji ima 150 psalama. U pravoslavaca postoji također (v. primjere u *RSANU* s. v. *brojenice*), tako i u Grka (grč. *κομβολόγιον* "krunica"). Kasnije nastaju i krunice posvećene drugim temama, ne sano Mariji. Tako već Kašić u *Načinu od meditacioni* (1613) ima i "krunicu od prisvetijeh rana Jesusovijeh". Pio V godine 1569. preporučuje običaj moljenja krunice, a godine 1571., na spomen pobjede nad Turcima kod Lepanta (7.10.1571.), ustanovljen je blagdan Marije "Kraljice sv. krunice", obavezan od 1716. Mi ćemo u ovom članku prikazati i etimološki protumačiti termine kojima se u nas označuje ovaj predmet i njime vezana molitva.

B. Najstariju potvrdu o krunici nalazimo u LL (2,819) iz 1457. gdje se spominje i predmet tekstom *unum par paternoster de ambro nigro*, dakle krunica izrađena od crnog ambra. U hrvatskom je tekstu najstarija potvrda iz 1450 (v. niže pod C, 8). Molitva se spominje i 1524. u Farlatija (6,486) gdje se kaže *dicere coronam eiusdem Sacratissimae Virginis*. Termine koje u nas susrećemo, možemo svesti, pribravši gradju na osnovi AR i Šetke, i ne čekajući što će nam novo donijeti očekivani lingvistički atlas našega jezika, na slijedećih devet skupina: 1. *brojanice*=*brojanice*, 2. *čislo*, 3. *krunica*, 4. *kraliješi*, 5. *rozarij*, 6. *patrice*, 7. *očenaši*, 8. *sotijer*, 9. *koznoce*, te i 10. *tèspih*, koji, ovaj zadnji, označuje muslimanske brojanice (potpuni *tespih* ima 99 zrna, a manji 33: etimologija ar. *tāsbiḥ*, s osnovnim značenjem "slaviti boga", v. Škaljić te Smailagić, *Leksikon islama*, Sarajevo 1990, str. 606), a mogao bi se uzeti i za katoličku molitvu.

C. Ovdje prikazujem etimologiju nabrojanih termina:

1. Termin *brojanice/brojanice* je stara narodna riječ koja označuje neku dječju igru gdje se nižu neke riječi a označuje i poskočnicu gdje se skače ili pjeva "prema koracima koji idu brojem" (cf. AR 1,675). Termin je i u tkalaca: *brojanica* se dijeli dalje na *čisaonice*. Dakle, radi se o poimeničenju pasivnog participa *brojen* (usp. npr. *nabrojen*) sufiksom *-ica*. Prvotno je *broj* ovdje mogao značiti i "slovo" (tako još danas u Hercegovini, cf. RSANU 2,202). Oblik *brojanica* došao je od *brojanica* prijelazom *e* u *a* iza palatala *j*. Termin je prenesen na krunicu zbog *nizanja* molitava. U RSANU 2,202 postoji i oblik *brojalica* uz *brojanica*, sa značenjem "dječja pjesmica (...)", a za *brojanica* isti RSANU veli: "nanizane kuglice, zrnca koja se obično premeću u ruci dok se u sebi čitaju molitve, dok se računa, razmišlja (najčešće kod kaluđera i starih ljudi)", što se valjda odnosi na pripadnike pravoslavne vjere.

2. Termin *čislo* je sinonim za *broj* od kojeg dolazi termin *brojanica* te je od Mikalje potvrđen i u značenju "krunica". Govori se u čakavskom, kajkavskom i u slovenskom (Prekmurje). Naziv je dan ponovno zbog toga što se molitve *broje* = *čitaju* (*čislo* u stsl. znači i "broj").

3. Termin *krunica* također je stari leksem (lat. *corōna* > sl. *k̑runa*) prenesen, upravo kalkiran prema latinskome, na molitveni predmet. Postoje i varijante *kruničica*, *korunica*. U *Postili* iz 1562. se kaže: *koji čovik vsaki blagdan 50 avemarij i 5 očenašov redom izmoli, to isto moljenje imenuju krunica*. Leksem *kruna* ulazi u ovu terminologiju jer se misli da se ovom molitvom čini *vijenac*=*kruna* Majci Božjoj (tako i u njem. *Rosenkranz*). U nas je dakako kalkiran latinski naziv *corona* (usp. citirani primjer iz 1524. *dicere coronam Sacratissimae Virginis*).

4. Termin *kraliješ*, s varijantama *krališ*, *karališ*, *kraljiš*, *krliješi*, označuje uz "krunica" i "pršljen na kičmi". U Mikaljinu Rječniku (1651) nalaze se oba značenja: a. *kralisc*, *krunica*, *patrice* = *corona*, *rosario* = *rosarium*, *corona* te b. *kralisc*, *kost niz plecchja* = *ossa della schina* = *spina dorsi* (str. 211). U svakom

slučaju prijenos je prema sličnosti između zrnaca krunice i niza pršljenova na kralježnici. Etimološki treba odijeliti od *klariš* = *klaruš* "koralji, kolajna" koji su zbog *-iš* sigurno iz madž. *kláris* < lat. *corallus*, gdje je *-is* kao lat. *globus* > madž. *golyóbis*. Preostaje etimologija od grč. – lat. *kyrieleison* što je molitva "gospodine, pomiluj" koja se doduše repetira ali ne moli kod moljenja krunice. Što se tiče strus. *kerleš* (stpolj. *kierless*, češ. *krleš*), on se odnosi na katoličku crkvenu pjesmu, ne na krunicu, te dolazi iz srvnjem. *kirleis*. Dakle, za *kraliješ* (i varijante) koji se prostire sve do Dubrovnika, nikako ne dolazi u obzir kao etimologija hungarizam pa ni latinizam *kyrieleison*, ovaj zbog značenja. Što se mene tiče, naročito zbog pojave *kr̄l-* u varijantama, najvjerojatnije se radi o balkanskom romanizmu koji dolazi od lat. *calix* = grč. *κάλυξ* "čahura, kapsula", kasnije "pupoljak", u lat. "pehar" (odatle i naš *kalež*). Suponirati valja lenizaciju *-ice* > *-ige* > *-iž* te rotacizam tipa rum. *čapuša* > slav. *krpuša* dakle **calige* > **caliže* > **kr̄liž-*. Radilo bi se o balkanskom romanizmu–rumunizmu. Što se tiče semantizma, valja uzeti da se radi o metafori koje je ostatak *kraliješ* u Boci gdje označuje i onu kost što strši o zglavku na nozi (usp. sličan semantem niže pod *koznoce*). Na pitanje zašto se slično značenje ("zglavak") nije razvilo drugdje u Romaniji, treba odgovoriti da je sve bilo blokirano značenjem crkvenoga *kaleža*.

5. Termin *rozarij*, s varijantom *rosarije*, *rosarje*, *rusar*, *ruzarij*, *ružar*, *ružarij*, *luzarij* (Silba 1660), *lužarij*, etimološki ne predstavlja neku naročitu teškoću. Jedino treba naglasiti da oblici sa sačuvanim *s* predstavljaju raguzeizam *ru-sa* za lat. *rosa*, dok su ostali ili talijanizmi ili latinizmi. Pitanje je jedino zašto termin *rosarium* "ružičnjak" označuje "krunicu". Misli se vjerojatno da su *zdravomarije* koje se ponavljaju u molitvi, ruže kojima se čini kao neki vijenac od ruža za krunu Mariji, odatle kolektivum *rosarium*. Corominas s. v. *rosa* donosi da se kod te molitve ponavlja tekst gdje se za Mariju veli *ruža*.

6. Termin *patrice* je načinjen u nas od osnovnog *paternoster* (odatle i fr. *patenôtre* "krunica") koje je početak i naslov molitve *očenaš*. Riječ *patrice* javlja se u Bosni i u Slavoniji, od pisaca u Kanižlića, Divkovića, od rječnika u Mikalje, Belle, Stulića, Šuleka (etc.). Zabilježena je u latinitetu kao predmet, kako smo kazali, od 1457. Za sufiks usp. ovdje pod 7.

7. Termin *očenaši* prijevod je od *patrice* (sufiks *-ice* prema *brojanice*), govori se kao i *patrice*, u Bosni i u Slavoniji, ali i šire: u Poljicima, Istri, pa i u Gradišću (Poljanci, prema Koschatu). Zanimljivo je da i ovdje postoji prijenos po sličnosti na "pršljen u kralježnici". Odatle i izvedenica *činjaš* m. "zrno na krunici" (AR 5,671 s. v. *krunica*, u pisca ikavca Matica iz Dalmacije, godina 1762), upravo singularizacija od pl. **očinjaši* < *očenaši*.

8. Termin *saotijer*=*sotijer* (prvi oblik u Dubrovčanina Gučetića iz 1756) dolazi od tal. *salterio* < lat. *psalterium*, ima naziv prema Davidovu *Psaltiru* zbog toga što se od početka preuzimanja molitve u kršćana uzeo broj 150 *zdravomarija* prema broju psalama u *Psaltiru*. Riječ *saltir* "krunica" spominje se u

Stomorinu Selu kod Zadra: *i dajte za moju dušu 40 mis sv. Grgura i 4 saltiri* (Šurmin 185).

9. Termin *koznočè* m. pl. "krunica" je dijalektološki hapaks koji se sačuvao samo u Dobrinju na otoku Krku (deklinacija kao *kolčc*, pl. *kolcè* cf. Jelenović, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 3,158–159). Radi se o avarizmu iz vremena slavensko-avarskog savezništva i boravka njihova na Balkanu. Slavenski (krčki) oblik treba izvoditi iz **kazьnъkъ* > (sa *a* > *o*) **kozьnъci* > *koznočè*. Osnova je sttur. *qoz/quz* "orah", tur. *koz* "orah", "adut (u kartama)", tur. *kozalak* znači "šiška" (u čempresa)". Naziv je odatle što se orah prvotno upotrebljavao u sličnim igrama a zatim i razni predmeti od kosti koji sličè orahu. Kao avarizam riječ je proširena u rumunjskom, ruskom, češkom, poljskom (sa sufiksom *-yr/-er*, lit. *kōzeras* takodjer "adut"). Točno ista tvorba kao na Krku nalazi se u rus. *kazanok* (Vasmer) "zglavak, članak na ruci". Krunica je na Krku dobila naziv po obliku okrugline zglavka na ruci i nozi kojoj sličè u nekih primitivnijih izrada zrnca krunice. Slično je krunica dobila naziv u sinonimu *kraliješi* gdje smo takodjer zabilježili značenje "zglavak" (Boka) uz značenje "krunica".

D. U zaključku možemo kazati da smo u svemu našli devet tipova naziva za krunicu na našem jezičnom terenu, dakako s dosta varijanata pojedinog tipa. Može se očekivati da će očekivani dijalektološki atlas pokazati i još koji tip naziva odnosno njegova podtipa. Više je očekivati da će ovi atlas pridonijeti i našim spoznajama o raspodjeli ovih naziva pa će se odatle možda moći izvoditi i veći zaključci u pogledu naziva i referenta tih naziva. U očekivanju i tih rezultata možemo kazati da je referent o kojemu govorimo u nas postojao od prvih dana pojave njegove u katoličkom i istočnom kršćanstvu, s time da su ga dakako širili najprije samostanci (dominikanci i ostali) a zatim je običaj postao i laički. Na pitanje da li je u Slavena postojala neka slična molitva u pretkršćansko vrijeme, ne možemo dati decidan odgovor. Termini *brojanice* i *koznoce* koji nemaju paralela u ostalom kršćanstvu, mogli bi biti putokaz u pravcu iznalaženja odgovora na to pitanje. Teoretski postoji mogućnost da je u svim religijama postojala potreba za molitvom u repetitiji (nabranje teksta), dakle i u starih Slavena.

Literatura i kratice:

1. AR = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Izd. HAZU, sv. 1–23, Zagreb 1880–1956.
2. Dauzat, A., *Dictionnaire étymologique de la langue française*. Paris 1938.
3. Frisk, H., *Griechisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, I–III, 1960.
4. Koschat, H., *Die čakavische Mundart von Baumgarten in Burgenland*. Beč 1978.
5. Kluge, Fr., *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin 1967.
6. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva i uvod u ikonografiju*. Zagreb 1979, 1985.
7. *Lexikon für Theologie u. Kirche*, sv. 9, 1964, s. v. Rosenkranz.
8. LL = *Lexicon latinitatis medii aevi Jugoslaviae*. HAZU, Zagreb, I–II, 1973, 1978.
9. Mandić, O., *Leksikon judaizama i kršćanstva*. Zagreb 1969.
10. Meyer-Lübke, W., *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1968.
11. RSANU = *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. SANU, Beograd I, 1959, ss.
12. Skok, P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. HAZU, Zagreb, I–IV, 1971–1974.
13. Smailagić, N., *Leksikon islama*. Sarajevo 1990.
14. Šetka, J., *Hrvatska kršćanska terminologija*. Šibenik–Makarska, I–III, 1940, 1964, 1965.
15. Škaljić, A., *Turcizmi u srpskohrvatskom–hrvatskosrpskom jeziku*. Sarajevo 1973.
16. Vasmer, M., *Russisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, I–III, 1953–1958.

Résumé

RECHERCHES ÉTYMOLOGIQUES CONCERNANT LE TERME KRUNICA "ROSAIRE, CHAPELET, PATENÔTRE" ET SES SYNONYMES DANS LA LANGUE CROATE

Après avoir esquissé l'histoire de la prière chez les chrétiens en général, en Croatie à part, l'auteur passe en revue tous les mots croates signifiant "rosaire, patenôtre, chapelet":

1. *brojanice* / *brojenice* provient de *broj* "nombre", *brojiti* "compter", le terme est adapté au rosaire étant donné qu'il s'agit d'un enfillement des grains et des prières (50 paternosters, 150 avémarias, le nombre de 150 rappelant 150 psaumes de David).

2. *čislo* est le synonyme de *broj* "nombre" dans *brojanice* (*čislo* veut dire aussi "nombre").

3. *krunica* est un calque d'après le lat. *corona* (*Sacratissimae Virginis*) "rosaire".

4. *kraliješ* / *karališ* / *krališ* / *krliješi* "rosaire" proviendrait du lat. *calix* "capsule" par voie du roman balkanique, avec *ā* > *r* comme en roumain *căpușă* > slave *krpuša*, avec signification "jointure, articulation", transmis aux grains du chapelet.

5. *rozarij / rosarje / rusar / ruzarij / ružar / ružarij / luzarij*, tous proviennent du latinisme / italianisme *rosarium / rosario*, à signification "jardin de roses", plutôt "une couronne de roses" offerte à Marie (dans la prière).

6. *patrice* provient du lat. *paternoster* (à cause de 50 paternosters qui se disent en priant le rosaire).

7. *očenaši* / (aussi) *činjaš* provient de la prière *očenaš* "notre Père" qui se dit aussi dans cette prière (le rosaire).

8. *sotijer / saotier* provient de l'ital. *salterio* (furl. *saltieri / salteri*) < lat. *psalterium*, dénomination latine à cause du nombre de 150 psaumes de David dont le nombre revient dans la prière du rosaire.

9. *koznoce*, rare terme conservé à Krk, proviendrait d'un mot appartenant aux Avars (ancien turc, avarisme en croate) *qoz / quz* "noix", aussi "atout", la même forme est conservée en russe *kazanok* "articulation", les grains du rosaire étant semblables aux rondeurs de l'articulation (aux mains, aux pieds).